

Житомир, 8 жовтня 2021 року). Житомир: Житомирська політехніка, 2021. С. 120–123.

Магась-Демидас Ю. І.,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління
Житомирського державного університету
імені Івана Франка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Закріплення й гарантування прав людини пройшло тривалий період розвитку, який триває й надалі. Тому вивчення історичного досвіду має вагомe значення, оскільки дозволяє врахувати здобутки й прорахунки минулого.

Активний розвиток людських прав, зокрема трудових, розпочався у ХІХ ст. Часто це ставало результатом революційної боротьби, повстань, страйків. Українські землі тоді були розділені між двома імперіями. Зокрема, Наддніпрянщина входила до складу Романівської імперії, у якій у ІІ пол. ХІХ ст., під впливом селянської реформи 1861 р, почався швидкий розвиток ринкової економіки. Наслідками стали, з одного боку, посилення потреби в найманій праці, а з іншого – зростання безробіття. Часто виникала ситуація, коли пропозиція на ринку праці перевищувала попит, що дозволяло роботодавцям встановлювати драконівські умови праці для робітників. Активно застосовувалася дитяча праця, умови якої нічим не відрізнялися від дорослої, а оплата була нижчою.

Усвідомлюючи необхідність регулювання правового становища робітників, уряд намагався вживати заходи для покращення ситуації – як законодавчого, так і організаційного характеру. Першою спробою законодавчого регулювання праці неповнолітніх було прийняття 7 серпня 1845 р. закону «Про заборону фабрикантам призначати на нічні роботи малолітніх молодше 12-річного віку». Він забороняв залучати працівників 12-річного віку й молодше до праці з 12-ї години ночі до 6 ранку [1]. Однак, цей закон залишився на папері й на практиці не застосовувався.

Наступним актом став прийнятий 1 червня 1882 р. закон «Про малолітніх, що працюють на заводах, фабриках і мануфактурах». Це документ мав практичну реалізацію, хоча вона часто наштовхувалася на опір фабрикантів та бюрократію.

Відповідно до закону, на роботу дозволялося приймати дітей не молодше 12 років. Для малолітніх віком від 12 до 15 років встановлювався 8-годинний робочий день, не включаючи час, необхідний для прийому їжі, відвідування школи та відпочинку. При цьому робота повинна була тривати не більше 4 годин поспіль. Заборонялося залучати малолітніх до роботи в нічний час (з 21:00 до 5:00) та у вихідні дні. Не допускалося також використання їхньої праці на підприємствах зі шкідливими чи виснажливими умовами виробництва. Перелік останніх мав затверджуватися спільно міністром внутрішніх справ та міністром фінансів. Крім того, закон зобов'язував роботодавців тим дітям, які не мали свідоцтва про закінчення хоча б одного класу народного чи іншого училища, надавати можливість відвідувати навчальні заклади не менше 3 год. щоденно або 18 год. на тиждень.

Для нагляду за дотриманням норм вказаного закону створювалася особлива інспекція, яка підпорядковувалася міністерству фінансів. Територія країни поділялася на спеціальні округи, в кожному з яких передбачалося функціонування одного чи кількох інспекторів. Загальний нагляд за всіма округами мав здійснюватися головним інспектором. На інспекторів покладалися: 1) нагляд за виконанням законодавства щодо дитячої праці; 2) складання, за участю чинів місцевої поліції, протоколів щодо порушень та передача їх до судових органів; 3) звинувачення в суді (виконання останнього пункту вони могли покласти на місцевих чинів поліції). Міністром фінансів, за згодою міністрів внутрішніх справ та народної освіти, затверджувалася інструкція щодо обов'язків та порядку дій інспекторів [2]. Першим головним інспектором став Є. М. Андреев. Згодом цей інститут було перетворено на фабричну інспекцію, що здійснювала нагляд за дотриманням законодавства у сфері праці загалом [3].

Варто вказати, що закон укладався у складних умовах, оскільки крупні підприємці чинили тиск на уряд, не бажаючи його прийняття. Дехто з

фабрикантів, зокрема, пропонував встановити для малолітніх 14-годинний робочий день, нагляд покласти не на інспекторів, а на промислову раду й громадське управління тощо. У деяких питаннях владі довелося піти на поступки. Зокрема, Р. IV означеного закону міністру фінансів, за згодою міністра внутрішніх справ дозволялося, в разі потреби, допускати до роботи на підприємствах осіб, молодших 10 років; осіб у віці 12-15 років допускати до нічних робіт не більше 4 годин на добу – на підприємствах, де це необхідно й відсутній шкідливий вплив на здоров'я малолітнього; поширювати норми вказаного акту на сферу ремісничого виробництва. Норми Р. IV повинні були діяти протягом двох років, після чого, на основі досвіду їхнього застосування планувалося зробити висновок щодо доцільності їх подальшої чинності [2].

Дія закону поширювалася як на приватні, так і на державні підприємства. Він мав вступити в дію 1 травня 1883 р. [2], проте, на прохання підприємців, набрання чинності було відстрочене на рік.

Питання навчання працюючих дітей регулювалося законом від 12 червня 1884 р. «Про шкільне навчання малолітніх, що працюють на фабриках, заводах і мануфактурах» [5]. У ньому містилися рекомендації щодо відкриття шкіл при підприємствах для неповнолітніх працівників, які працюють на них.

5 липня того ж року було прийнято закон «Про стягнення за порушення постанов про роботу малолітніх на заводах, фабриках, мануфактурах і в ремісничих закладах», який визначав відповідальність за недотримання відповідного законодавства власника чи управляючого підприємством, а саме: штраф до 100 руб. за ненадання малолітньому працівникові можливості навчатися, а також штраф до 100 руб. чи арешт до 1 місяця за порушення інших норм [6].

Наступним етапом правового регулювання дитячої праці став закон від 3 червня 1885 р. (набирав чинності 1 жовтня того ж року) «Про заборону нічної праці підліткам і жінкам на прядильних і ткацьких фабриках». Цим актом заборонялося залучення осіб, що не досягли 17 років, до нічних робіт на вказаних

видах підприємств. Міністру фінансів, за згодою міністра внутрішніх справ, дозволялося застосовувати норми закону й у інших галузях промисловості [7].

Закони 1882 та 1885 рр. мали характер тимчасових правил. Тому 24 квітня 1890 р. було прийнято акт «Про зміни постанови про роботу малолітніх, підлітків і осіб жіночої статі на фабриках, заводах і мануфактурах і про поширення правил про роботу і навчання малолітніх на ремісничі заклади». Цим законом було надано постійного характеру прийнятими раніше документам, однак закон 24 квітня став кроком назад у забезпеченні прав працівників. Зокрема, за необхідності, дозволялося встановлювати для малолітніх 9-годинний робочий день, а у скляній промисловості навіть протягом 6 годин у нічну зміну [7].

1913 р. в імперії було прийнято «Статут про промислову працю». У ньому було систематизовано й оновлено попередні нормативно-правові акти, тому документ можна назвати своєрідним прототипом трудового кодексу. Два його розділи (Розділ II та Розділ III) було присвячено праці неповнолітніх та жінок. Ст. 73 дозволялося приймати на роботу осіб, не молодших 12 років. Для малолітніх встановлювався 8-годинний робочий день (ст. 74). Залучення до робіт у нічну зміну (21:00-5:00), у вихідні та святкові дні, на шкідливих виробництвах заборонялося (ст. 75-76). Дітям, які не мали свідоцтва про закінчення хоча б одного класу народного чи іншого училища, роботодавець повинен був надавати можливість відвідувати навчальні заклади не менше 3 год. щоденно або 18 год. на тиждень, для чого мали відкриватися спеціальні школи (ст. 80, 84).

Ст. 64 забороняла залучення до робіт у нічну зміну осіб від 15 до 17 років у текстильній промисловості (ст. 64). На підприємствах, які працюють у дві зміни (із 18-годинною безперервною роботою), дозволялося залучати підлітків у нічну зміну, але тільки з 22:00 до 4:00 (ст. 69). Крім цього, ст. 69 допускалося залучення осіб від 15 до 17 років у нічну зміну у разі тривалого простою після стихійного лиха чи великої кількості замовлень перед ярмарком, але за умови збільшення тривалості часу відпочинку після роботи [8].

Отже, інтенсивний розвиток ринкових відносин у другій пол. XIX ст. викликав потребу законодавчого регулювання трудових відносин, зокрема праці

дітей та підлітків, яка посилено використовувалась на підприємствах. Законодавство Романівської імперії суттєво відставало від західних держав за ступенем закріплення й реалізації прав найманих працівників. Однак, робітничі рухи й розуміння владою необхідності надання хоча б мінімальних прав спонукали до прийняття ряду актів, які б регулювали трудову сферу, зокрема дитячу працю.

Список використаних джерел:

1. О воспрещении фабрикантам назначать в ночные работы малолетних менее 12 летнего возраста. ПСЗРИ. Собр. 2. Т. XX. Ч.1. № 19262.
2. О малолетних, работающих на фабриках, заводах, мануфактурах. ПСЗРИ. Собр. 3. Т. II. № 931.
3. Янжул И. И. Из воспоминаний и переписки фабричного инспектора первого призыва: Материалы для истории русского рабочего вопроса и фабричного законодательства. СПб.: Тип. Акционер. о-ва Брокгауз-Ефрон, 1907. 229 с.
4. Баранов Ю.В. Разработка закона "О малолетних, работающих на заводах, фабриках и мануфактурах" от 1 июня 1882 г. Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2012. С. 5-10.
5. О взысканиях за нарушение постановлений о работе малолетних на заводах, фабриках, мануфактурах и в ремесленных заведениях. ПСЗРИ. Собр. 3. Т. IV. Ч.1. №2286.
6. О воспрещении ночной работы подросткам и женщинам на прядильных и ткацких фабриках. ПСЗРИ Собр. 3. Т. V. № 3013.
7. Об изменении постановления о работе малолетних, подростков и лиц женского пола на фабриках, заводах и мануфактурах и о распространении правил о работе и обучении малолетних на ремесленные заведения. ПСЗРИ. Собр. 3. Т. X. Отд. 1. № 6742.

8. Устав о промышленном труде. Свод законов. Т. XI. Ч. 2. Петроград : издание юридического книжного склада «Право», 1915.

Мельничук О. А.,
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,*
Сердюк В. А.,
*аспірант кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УСРР У 1920-Х РР.

Загострення соціальних проблем в умовах становлення ринкової економіки в Україні засвідчує необхідність створення адекватної моделі соціального захисту непрацевдатних як одного із основних показників рівня розвитку країни та суспільного добробуту населення. Як підтверджує міжнародний досвід, найкращим зразком соціально-орієнтованої моделі виступає солідарна самозабезпечувальна система державного обов'язкового соціального страхування, яка спроможна забезпечити ефективний соціальний захист.

В історичній ретроспективі загальнообов'язкове державне пенсійне страхування як організаційно-правова форма соціального захисту непрацевдатних в Україні на законодавчому рівні вперше було запроваджено в період нової економічної політики. В резолюції VI конференції КП(б)У (9-13 грудня 1921 р.) на доповідь В. Чубаря «Промисловість в умовах нової економічної політики» з цього приводу зазначалося: «...зміна умов праці, пов'язаних з її інтенсивністю, збільшення кількості нещасних випадків та захворюваності нагально диктують необхідність запровадження страхування робітників від нещасних випадків, хвороб і т.п.» [1, арк.25].